

JAN HOOGLAND
&
MAARTEN VERKERK

Prediker voor managers

LEVENSWIJSHEID VOOR BESTUURDERS
EN PROFESSIONALS

*Jan Hoogland en
Maarten Verkerk*

Prediker voor managers

LEVENSWIJSHEID
VOOR BESTUURDERS
EN PROFESSIONALS

Vierde druk

Uitgeverij
Ten Have

INHOUD

VOORWOORD 9

1. **Op zoek naar zin** 12
2. **Spreken in masjaals** 22

DEEL I | ALLES IS LUCHT EN LEEGTE 35

3. **Het leven is vluchtig** 36
4. **Met wijsheid kom je er niet** 44
5. **Puur genot geeft geen bevrediging** 54
6. **Geen enkele verdienste leidt tot levensvervulling** 64
7. **Je hebt je eigen leven niet in de hand** 74
8. **Beter dood dan levend, maar nog beter ongeboren** 84

DEEL II | LEEF JE LEVEN 95

9. **Houd je actief bezig met je dood** 96
10. **Wees niet al te rechtvaardig** 106
11. **Geniet van het leven** 116
12. **Wijsheid geeft een grotere kans op succes** 126
13. **Steek je handen uit de mouwen** 138

DEEL III | ZIN IN JE LEVEN 149

14. **Lucht en leegte voorbij?** 150

EPILOOG 162

LITERATUUR 166

OVER DE AUTEURS 171

VOORWOORD

De jaren 2008 en 2009 zullen de geschiedenis ingaan als de periode van de krediet- en daaropvolgende economische crisis. Een crisis die zo ernstig was, dat regelmatig de vergelijking gemaakt werd met de economische crisis van de beruchte jaren dertig van de vorige eeuw. Overheden staken zich diep in de schulden om banken en financiële instellingen tegen omvallen te beschermen. In sommige landen stortte de huizenmarkt in. Veel economisch zwakkere landen vielen enorm terug in nationaal inkomen. In de rijkere landen was sprake van massale consumptie-uitval, maar zijn grootschalige economische rampen tot op heden nog uitgebleven. Een jaar na dato verkeren we nog in grote onzekerheid over hoe dit verder zal gaan. Eén ding lijkt duidelijk: het economische zelfvertrouwen van het begin van de 21ste eeuw is voorlopig even diep geschokt. Dachten we de economie aardig in handen te hebben, bleek het toch dramatisch uit de hand te kunnen lopen. Sterker nog: meer dan bij eerdere economische crises leken wij zelf de schuldigen. Graaien, hebzucht en een bonussencultuur waren wijdverbreid. Hoe hebben wij ons economische systeem zo kunnen inrichten dat verkeerde prikkels de overhand kregen? De tweede helft van de twintigste eeuw was een tijdperk waarin het erop begon te lijken dat we eindelijk ons eigen lot in handen

konden gaan nemen. Meer dan ooit tevoren bepaalden we onze eigen levenscondities, vooral in het Westen. Bovendien groeide na de instorting van het communisme en met de opkomst van het neoliberalisme het optimisme over de zegeningen van de wereldwijde verbreiding van de vrije markt. Toen kwamen de tegenslagen: de aanslagen van 11 september 2001, de mislukte oorlogen in Afghanistan en Irak, en de kredietcrisis die een economische crisis werd. Deze crisis confronteert ons met de geest van onze tijd en met de uitgangspunten van onze cultuur die op technische beheersing en economische vooruitgang is gebaseerd. Daarom is het goed dat we worden 'stilgezet' om na te denken over de vraag waar het in ons leven om moet gaan. Waartoe leven wij? Waar maken wij ons druk over? Wat blijft er over van al onze inspanningen? En wat schieten wijzelf en onze medemensen ermee op?

Het is lastig om dit soort vragen aan de orde te stellen. We worden geleeft door de waan van de dag. We zitten gevangen in het snelle ritme van onze cultuur. Kunnen we aan die waan ontsnappen en aan die dynamiek ontkomen? Een van de manieren om dat te doen is terug te gaan naar oude bronnen. Een zo'n oude bron is het geschrift Prediker, een van de wijsheidsboeken uit de Bijbel; een 'feestrol' die op het Loofhuttenfeest werd gelezen. Prediker is een wijsheidsleraar die de opvattingen van zijn tijd kritisch be vraagt. Op literaire wijze zet hij zijn leerlingen (toen) en zijn lezers (nu) aan het denken. Hij leert hen om met andere ogen te kijken naar hun leven en alles wat er gebeurt.

Het blijkt dat dit geschrift, dat ruim twee duizend jaar oud is, een verrassende kijk geeft op actuele vraagstukken. Het gaat over vreugde en verdriet, recht en onrecht, leven en sterven, en zinvol en vervuld leven. Het maakt dat we stilstaan bij de kwetsbaarheid van het bestaan, de onvoorspelbaarheid van de toekomst en de onmogelijkheid om ons leven te beheersen. Het bepaalt ons bij de waarde van de retoriek, de valkuilen van de rationele planning, de leugens van nieuwe managementbenaderingen, de

beperkte waarde van een goede strategie en het belang van ontvankelijk leven.

Dit boek hebben we geschreven met het oog op managers, ondernemers, leiders, bestuurders en professionals. Zij bezetten posities waar levenswijsheid verschil kan maken voor onze samenleving. Om stilistische redenen duiden we deze doelgroep meestal aan met de woorden 'manager' en 'hij'.

We volgen in ons boek in hoge mate de lijn van het bijbelboek Prediker. In elk hoofdstuk bespreken we een thema uit dit geschrift aan de hand van enkele verzen.

Prediker leert ons de wijsheid van onze tijd te relativeren; een les die ook betrekking heeft op de 'wijsheid' van dit boek. Hij eindigt zijn geschrift met de passende woorden: 'En tot slot, mijn zoon, nog deze waarschuwing: er komt geen einde aan het aantal boeken dat geschreven wordt, en veel lezen mat het lichaam af' (Hoofdstuk 12 vers 12; voortaan weergegeven als 12:12).

Jan Hoogland
Maarten Verkerk
September 2010

1 Hier volgen de woorden van Prediker, zoon van David
en koning in Jeruzalem.

2 Lucht en leegte, zegt Prediker,
Lucht en leegte, alles is leegte.

3 Welk voordeel heeft de mens van alles wat hij heeft
verworven, al zijn moeizaam gezwoeg onder de zon?

Prediker 1:3

1 | OP ZOEK NAAR ZIN

Waarom werk ik zo hard? Waarom vind ik het zo belangrijk om succes te hebben? Waarom ben ik bereid om een groot deel van mijn privéleven op te offeren aan mijn werk? We worden allemaal weleens overvallen door dit soort vragen en we ervaren ze als lastig; als vragen waarop je niet zomaar een antwoord kunt geven. Soms ook als vragen die je maar beter kunt wegdrukken, bijvoorbeeld door ze als 'softe vragen' te kwalificeren waar je toch niets mee kunt; of door nog harder te gaan werken, waardoor je geen tijd hebt om erover na te denken. In de praktijk blijken deze tactieken niet zo goed te werken. Het lijkt erop dat dit soort vragen een eigen karakter en dynamiek hebben: ze blijven gewoon terugkomen, ook al probeer je ze te ontlopen. Maar ook als je die 'waaroms' bewust aan de orde stelt, merk je dat het je niet lukt om daar direct een antwoord op te vinden. Zelfs als je er voortdurend mee bezig bent, blijft het moeilijk om je gedachten en gevoelens goed te formuleren. Het bijzondere van dit soort vragen is dat ze je blijven verontrusten als je ervoor op de vlucht gaat, maar dat alleen al het aan de orde stellen van de vraag een beetje rust geeft.

Steeds meer managers komen tot de ontdekking dat het leven meer is dan alleen marktaandeel en rendement. Ze voelen dat er

belangrijkere dingen zijn dan status en geld. Ze gaan actief op zoek naar zin en willen tijd en geld 'investeren' om een antwoord te krijgen op hun vragen. Sommige managers wenden zich tot oosterse meditatie, andere richten zich op de spiritualiteit van de benedictijnen en weer andere gaan op bezoek bij de fraters in Tilburg.

Niet alleen managers stellen de vraag naar de betekenis van wat ze doen. Het lijkt erop dat de zoektocht naar zin de hele organisatie doortrekt. Professionals voelen zich steeds minder geïnspireerd door de doelstellingen en de waarden van de organisatie, met als gevolg dat het werk niet meer bevredigt en de resultaten achteruitgaan. Het blijkt ook steeds lastiger om medewerkers voor langere tijd aan de organisatie te binden. In kranten en tijdschriften lezen we dat een forse dosis 'spiritualiteit op de werkvloer' wellicht de remedie is. Daaraan wordt dan vaak een mooie belofte verbonden: meer spiritualiteit op het werk leidt tot een hogere winst, omdat medewerkers beter samenwerken en zich voor de volle honderd procent inzetten.

CRISIS OF HYPE?

Hoe moeten we de vraag naar zin en spiritualiteit duiden? Is er sprake van een 'crisis in de zingeving'? Is er een tekort aan 'bezieling'? Moeten we aandacht geven aan 'spiritualiteit op de werkvloer' of hebben we te maken met een *hype* die even snel verdwijnt als ze opkomt? Zou het zelfs kunnen zijn dat er, zoals sommige sceptici zeggen, een nieuwe vraag wordt gecreëerd die vervolgens door de markt op winstgevende wijze vervuld kan worden?

In de wetenschappelijke literatuur wordt veel aandacht aan deze vragen gegeven. We halen twee belangrijke onderzoeken naar voren. De Amerikaanse wetenschappers Vishag Badrinarayanan en Sreedhar Madhavaram (2008) signaleren in een artikel over

spiritualiteit en organisaties dat managers en medewerkers een toenemende interesse hebben voor zinvragen en voor spiritualiteit. Ze spreken van een 'opkomende en snel toenemende roep om spiritualiteit op de werkvloer'.

Badrinarayanan en Madhavaram noemen een vijftal redenen waarom de roep om zingeving en spiritualiteit toeneemt. Als eerste wijzen ze op het groot aantal reorganisaties en ontslaggolven dat in de laatste decennia heeft geleid tot een sterke demoralisering van mensen in organisaties. Immers, als je werkgever gemakkelijk afscheid neemt van zijn werknemers, waarom zou je je dan binden en je helemaal geven? Als tweede merken ze op dat de betekenis van kerk en buurt als sociale gemeenschap sterk is afgenomen, met als gevolg dat de werkplek steeds belangrijker wordt voor het onderhouden van sociale relaties en voor het ervaren van zin in het leven. Een derde reden heeft te maken met de invloed van de culturen van de *Pacific Rim* (India, China en Japan) en de oosterse filosofieën (zenboeddhisme, confucianisme) die een grote nadruk leggen op meditatie, waarden en spirituele groei. Als vierde benadrukken ze dat de *babyboomers* ouder worden en steeds meer worden geconfronteerd met hun eigen kwetsbaarheid en de eindigheid van het leven. Ten slotte wijzen ze op de ontwikkelingen in het bedrijfsleven zelf. Creativiteit is een belangrijke *competitive edge* (concurrentievoordeel) in een tijd van *hyper competition* (felle concurrentie), maar deze kwaliteit van mensen komt alleen tot ontwikkeling in een omgeving van zin, bezieling en spiritualiteit. Dus moet het roer in organisaties om.

Al deze redenen zijn ook in onze Nederlandse situatie herkenbaar. Het bijzondere is dat er een spanning in deze problematiek zit. Aan de ene kant wordt het steeds moeilijker om zin te ervaren in het werk door processen als *reengineering* (rationalisatie) en *downsizing* (vermindering van het aantal medewerkers). Aan de andere kant wordt het steeds belangrijker om zin te ervaren in het werk, omdat sociale structuren als kerk en buurt steeds minder belangrijk worden.

Daarom denken wij dat de hedendaagse aandacht voor spiritualiteit meer is dan alleen maar een 'hype'. We denken dat er een niet te verwaarlozen verlangen achter schuilgaat. Mensen willen dat hun werk ertoe doet en dat de activiteiten die hun leven vullen ergens toe dienen. Zij willen betrokkenheid voelen bij zaken die waardevol zijn.

PLATTE WERELD

De Canadese onderzoekers Conny Bygrave en Scott MacMillan (2008) wijzen in hun artikel over spiritualiteit op de werkvloer op nog een andere reden waarom de vraag naar zin, bezieling en spiritualiteit in onze tijd zo pregnant naar voren komt. In hun visie heeft de *American Dream* zich ontwikkeld tot een *American Nightmare*. In de opbouw van de Amerikaanse cultuur stond de idee van vrijheid en de gelijkheid van mensen centraal: het ging erom dat elk individu, onafhankelijk van zijn sociale achtergrond, de top kan bereiken door zich in te spannen en hard te werken. Bygrave en MacMillan zijn van mening dat dit humanistische ideaal zich in de loop van de tijd heeft ontwikkeld tot, of beter: is gedegeneerd tot een materialistisch ideaal. In het verleden was het harde werken ingebed in sociale structuren als gezin, kerk en dorp of stad, maar de wereld is plat geworden: de waarden van gemeenschap en familie zijn vervangen door de waarden van rijk-zijn: veel geld uitgeven en maximaal genieten. Volgens deze onderzoekers is dit een teken van 'moreel verval' en zij pleiten dan ook voor een nieuwe droom: de *European Dream*. Volgens hen wordt deze droom gekarakteriseerd door afhankelijkheid, kwaliteit van leven en spiritualiteit, en is zij ingebed in het geheel van de samenleving.

Bygrave en MacMillan leggen de vinger dus bij de geestelijke dimensie van de cultuur. In hun visie is de remedie ook duidelijk: er moet weer ruimte komen voor humanistische en spirituele

waarden. Bygrave en MacMillan verwijzen daarbij naar de twee belangrijke tradities die aan de Europese cultuur vorm hebben gegeven: de humanistische (Renaissance) en de christelijke (rooms-katholicisme, calvinisme), waarin humanistische en spirituele waarden inderdaad centraal stonden.

‘TRAGE’ VRAGEN

Eerder noemden we al even dat vragen met betrekking tot zin, bezieling en spiritualiteit een eigen karakter en dynamiek hebben. Dit soort vragen worden ook wel gekarakteriseerd als ‘trage vragen’ (Kunneman, 2005). In een interview omschrijft Kunneman deze vragen als volgt: ‘Trage vragen zijn zingevingsvragen waarop geen snelle antwoorden mogelijk zijn. Het gaat om existentiële en morele vragen rond liefde en haat, rond trouw en ontrouw, rond verlangen en vreugde, rond wanhoop en verdriet. Dat zijn vragen waarmee de mensheid sinds onheuglijke tijden worstelt’ (Steenhuis, 2005). In ons dagelijks leven, zeker als manager, zijn we gewoon om een probleem te definiëren, te analyseren en op te lossen. Dat hele proces heb je goed in de hand. Bij trage vragen ligt dat anders. Zij laten zich niet zo gemakkelijk definiëren, analyseren en beantwoorden omdat zij je persoonlijk raken en niet afdoende, eens en voor altijd beantwoord of ‘opgelost’ kunnen worden.

Trage vragen nodigen uit tot diepe reflectie. Je moet ermee leren omgaan, bijvoorbeeld door ze te bespreken in dialoog met anderen. Een manier om met dit soort vragen om te gaan is je te wenden naar oude bronnen van wijsheid en te luisteren naar stemmen uit het verleden. Zo’n oude bron is de Bijbel en zo’n stem is de Joodse wijsheidsleraar Prediker, die heeft geprobeerd om alles wat er ‘onder de hemel’ gebeurt te doorgronden (1:13), de waarheid ‘getrouw onder woorden te brengen’ (12:10) en zo iets te zeggen over zin, bezieling en spiritualiteit.

ZOEKTOCHT NAAR ZIN

Prediker valt in de eerste verzen van zijn boek of geschrift met de deur in huis: 'Welk voordeel,' zo vraagt hij zich af, 'heeft de mens van alles wat hij heeft verworven, al zijn moeizaam gezwog onder de zon?' (1:3). Met andere woorden: Waarom werk je zo hard? Waarom sloof je je zo uit? Wat voor zin heeft het?

We kunnen de vraag van Prediker nog iets aanscherpen. Het Hebreeuwse woord dat met 'voordeel' vertaald is, stamt uit de handel. De oorspronkelijke betekenis zou je kunnen vertalen met 'overblijven': Wat blijft er over van al je harde werken? Wat is het uiteindelijke resultaat? Hoeveel winst heb je gemaakt?

In het boek Prediker komt deze vraag steeds weer terug als een soort refrein. In Prediker 3:9 vinden we bijvoorbeeld een vergelijkbare formulering: 'Welk voordeel heeft de mens van alles wat hij met zijn gezwog tot stand brengt?' en in Prediker 6:8 spitst hij zijn vraag toe: 'Welk voordeel heeft de wijze vergeleken met de dwaas, wat is het voordeel voor de arme dat hij inzicht in het leven heeft?'

Voor Prediker zijn dit geen intellectuele vragen, maar vragen waar ieder mens tegenaan loopt en mee moet leren omgaan. In zijn boek laat de Prediker zien hoe hij zelf met deze vragen worstelt. Hij heeft zijn best gedaan om kennis te verwerven en wijs te worden. Hij heeft handel gedreven. Hij heeft genoten van de wijn en goede spijzen. En wat concludeert hij? Dat er uiteindelijk niets van overbleef en het niet leidde tot enig resultaat. Hij karakteriseert het zelfs als het 'najagen van wind' (1:17 en 2:11). Het boek Prediker kunnen we, zo bezien, karakteriseren als een 'zoektocht naar zin'. Het boek vraagt naar de betekenis van alles wat we doen. Het gaat over de vraag wat ons bezielt en waaraan wij de kracht of energie ontleen voor de invulling van ons leven. Het gaat over de vraag of ons leven meer is dan 'wat we doen' en 'wat we eten en drinken'. Het gaat over het 'meer' dat ons gegeven wordt en dat we mogen ontvangen.

In deze publicatie zullen we laten zien, dat deze zoektocht niet wordt afgesloten met het ‘vinden van zin’. Dat is misschien nog wel het meest verrassende: de Prediker vindt een manier om met zijn ‘trage vragen’ om te gaan zonder dat hij ze helder beantwoorden kan.

JOODSE WIJSHEID

De Bijbel bestaat uit een groot aantal boeken of geschriften. Het boek Prediker begint met het opschrift ‘Hier volgen de woorden van Prediker, zoon van David en koning van Jeruzalem’ (1:1). Iets verderop lezen we: ‘Ik, Prediker, was koning van Israël in Jeruzalem (1:12). En weer enkele verzen later voegt hij eraan toe: ‘Ik heb meer en groter wijsheid verworven dan iedereen die voor mij in Jeruzalem heeft geregeerd’ (1:16). Op grond van deze gegevens hebben veel theologen in het verleden de conclusie getrokken dat de auteur van dit boek de beroemde koning Salomo is. Deze conclusie wordt ondersteund door andere bronnen die bevestigen dat koning Salomo een zeer wijs man was. Ook andere geschriften worden aan hem toegeschreven, zoals de boeken Spreuken en Hooglied. Later, toen er meer middelen ter beschikking kwamen om de ontstaanstijd van geschriften te bepalen, heeft steeds meer de opvatting postgevat dat koning Salomo nooit de auteur van Prediker geweest kan zijn omdat het waarschijnlijk zevenhonderd jaar na zijn dood is geschreven. De verwijzingen naar de ‘koning van Jeruzalem’ zouden dan ook door de redacteur van het boek Prediker zijn toegevoegd om zijn werk meer aanzien te geven, iets wat in die tijd vaker gebeurde. Wat ons betreft laten we de vraag naar het auteurschap liggen; van belang is dat dit boek door de eeuwen heen gezien werd als onderdeel van de wijsheidsliteratuur in de Joodse traditie, zij het wellicht van betrekkelijk late datum. De Prediker heeft vele generaties aangesproken, juist omdat zijn boodschap doorleefd en

existentieel is. Hij is geen moralist die met goedkope oplossingen komt. Hij is meer een scherp observator die de ervaringen van mensen registreert. Hij trekt conclusies en nodigt uit tot een ontvankelijke levenshouding: het leven te accepteren zoals het is; niet zozeer berustend, maar vanuit een zeker basaal vertrouwen.

KRITISCHE HOUDING

De schrijven van het boek Prediker wordt gekenmerkt door een bijzonder kritische en onorthodoxe houding. Hij richt zijn kritiek niet in eerste instantie op de misstanden van zijn tijd, maar op de manier waarop de meeste mensen in het leven staan. De toon van zijn beschouwing lijkt op het eerste gezicht niet erg positief, maar als je dieper doordringt tot zijn denken ontpopt hij zich toch als een 'profeet van de levenswijsheid'; een profeet wiens boodschap belangrijk is in tijden van crisis. Juist dan komt immers de vraag naar voren waarom we het allemaal doen. Bij het stellen van die vraag hebben we geen behoefte aan een betweter maar aan iemand die bereid is de diepte van de crisis te peilen zonder naïef optimisme.

De vraag van de Prediker – Welk voordeel heeft de mens van alles wat hij heeft verworven, al zijn moeizaam gezwoged onder de zon? – krijgt nog meer kleur als we naar de omliggende verzen kijken. In het voorafgaande vers lezen we: 'Lucht en leegte, zegt Prediker, lucht en leegte, alles is leegte' (1:2). Op het eerste gezicht niet echt een stimulerend begin. Alles is lucht en leegte, alles gaat voorbij en niets is duurzaam. In de daaropvolgende verzen lezen we dat het bestaan een vicieuze cirkel is (1:4-11); ook al niet zo'n uitdagende constatering.

We kunnen geen andere conclusie trekken dan dat de Prediker bereid is diep te gaan. Hij stelt de vraag naar zin, bezieling en spiritualiteit aan de orde zonder het zichzelf gemakkelijk te

maken. Hij lijkt deze vraag te willen bespreken in een context van vergankelijkheid en in het kader van de kringloop van het leven. Hij lijkt te willen zeggen dat de zoektocht naar zin ons zal voeren langs de toppen van het kwaad en de ravijnen van de zinloosheid. Alleen door dat onder ogen te zien, kunnen we verder komen.